

Від редакції

Розуміння витоків постійної агресії москвитян щодо сусідніх територіальних державних утворень потребує прискіпливого аналізу певного історичного шляху розвитку, що неможливо розкрити в одній публікації. Тому редакція журналу планує опублікувати серію статей з цієї тематики.

УДК 911.9:316.485.26(470+477)(045)

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2023.03.012

Мозговий А. А., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3940-163X>

Інститут географії НАН України, Київ

Геоконфліктологічний підхід у дослідженні російсько-української війни

Статтю присвячено висвітленню можливостей застосування географічних підходів при дослідженні затяжних багатопланових конфліктів. Метою цього дослідження є просторово-часова параметризація російсько-українського конфлікту і визначення впливу географічних чинників на його структуру та динаміку. До основних результатів цього дослідження можна віднести: визначено об'єкт і предмет конфлікту, окреслено його просторові й часові межі, простежено еволюцію морфології учасників конфлікту, визначено можливі точки максимальної ескалації та деескалації, дано аналіз впливу на конфлікт географічних чинників. У статті вперше зроблено спробу географічної інтерпретації російсько-українського конфлікту.

Ключові слова: *конфлікт, геоконфліктологія, російсько-українська війна, дистанційність, детермінованість, потенційність географічного положення.*

UDC 911.9:316.485.26(470+477)(045)

Mooghovyi, A. A., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3940-163X>

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Geoconflictological Approach in Research of Russian-Ukrainian War

The article is devoted to possibilities of applying geographical approaches in the study of protracted multilevel conflicts. In particular, the research potential of such a new interdisciplinary field of science as geoconflictology was assessed. The purpose of this study is to show spatio-temporal parameterization of the Russian-Ukrainian conflict and determination of the influence of geographical factors on its structure and dynamics. The main results of the research: the object and subject of the conflict are defined, its spatial and temporal boundaries are outlined, the evolution of the morphology of the participants in the conflict, possible points of maximum escalation and de-escalation are traced. The influence of geographical factors on the conflict was determined and analyzed. In particular, the influence of the geographical remoteness of metropolises and colonies on the subsequent frequency of conflicts and the risk of conflicts between them. The article emphasizes the determinism and inevitability of the emergence of the Russian-Ukrainian conflict. In particular, it is determined by the patterns of development and interaction of territorial systems. An attempt to extrapolate the duration and stages of previous protracted conflicts in Europe to the Russian-Ukrainian conflict was made. The possible influence of the potential of the geographical location on the course and resolution of the Russian-Ukrainian conflict is also determined. The article is one of the first attempts to interpret the Russian-Ukrainian conflict in a geographical dimension.

Keywords: *conflict, geoconflictology, Russian-Ukrainian war, remoteness, determinism, potential of the geographical position.*

Актуальність теми дослідження

Події, що розпочалися в Україні в останні зимові дні 2022 р. ще не мають своєї усталеної назви і дефініції. Нині в українському інформаційному

просторі паралельно циркулює до десятка різних за своєю суттю і смисловим наповненням означень цих, безумовно, доленосних для нашої

держави історичних подій, а саме: *повномасштабне вторгнення, російсько-українська війна, Війна за незалежність, Вітчизняна війна* та ін. Усна народна творчість як прояв колективного свідомого (а часто — підсвідомого), дала більш однозначні трактування жахливих подій сьогодення: *Велика війна* або *Остання війна*. Наведені вище наймення не вичерпують їхнього переліку, ба більше, ми впевнені, що з'являтимуться нові. Проте, не зважаючи на різні назви, на сьогодні для українців вже стає очевидним, що сучасна війна є лишень фрагментом значно масштабнішого і тяглішого в часі протистояння. Історичний досвід людства свідчить, що мають минути роки, або навіть десятиліття, перш ніж певні події набудуть усталеної консенсусної назви в підручниках національної та світової історії. Тобто вимога «часової дистанції» в цьому випадку є обов'язковою.

Маємо визнати, що суть і зміст подій сьогодення, очевидні самовидцям, з часом буде переглянуто і «відредаговано», відповідно версії, так званої, офіційної історії. Це зумовлено не ідеологічними чи ін. причинами, а явищем, яке прийнято називати «мудрістю по шкоді» — схильністю людського розуму структурувати і витлумачувати минуле, відповідно до теперішніх потреб. Це дозволяє зберегти цілісність свідомості. Така риса притаманна не лише окремим індивідуумам, але й людським спільнотам. Саме тому події в історії набувають логічної послідовності, закономірності і напередвизначеності. Проте індивідуальний досвід учасників і свідків

історичних подій може істотно «відхилитись» від офіційної лінії історії. До прикладу, припускаємо, що пам'ять про заскоченість подіями ранку 24 лютого 2022 р., а також стан шоку і розгубленість переважної більшості населення України, викликані цими жахливими подіями, дисонуватимуть з закономірністю історії, викладеної в шкільних підручниках, де всі факти буде міцно вплетено в тіло історії мереживом причиново-наслідкових зв'язків. Проблема в тому, що подібні «розбіжності» між індивідуальним і колективним досвідом можуть створювати поле для маніпуляцій і спекуляцій на історичному ґрунті. Відомо, що для того, щоб уникнути цих негативних явищ, дослідникові у своїй роботі слід звертатись до таких джерел, як щоденні хроніки, твори епістолярного жанру, щоденники свідків подій і т. ін. Такі твори, за умови їх коректного порівняння, можуть стати цінними джерелами інформації, де через описи повсякдення розкриваються іноді епохальні події. До подібних джерел ми змушені зарахувати і свою наукову розвідку — через відсутність доступу до актуальної статистичної інформації в умовах воєнного стану, брак ґрунтовної аналітики і наукових публікацій з обраної тематики.

Географічна наука має достатньо розвинений методичний апарат і тривалий досвід вивчення збройних конфліктів, зокрема картографічними засобами, тому, вважаємо, що географічна інтерпретація є гостро актуальною і буде цінною для наукового осмислення передумов, перебігу і наслідків російсько-українського конфлікту загалом.

Стан вивчення питання, основні праці

Проблематика російсько-українського історичного протистояння знайшла відображення у значному за обсягом і спектром спеціалізації масиві літератури, що охоплює чи не всі галузі гуманітаристики: від філософії та історії до політології і публіцистики. Проте більшість дослідників зосереджувало свою увагу або на певному часовому відтинку цього конфлікту, або ж на певній сфері його прояву (культурній, мовній, релігійній тощо). Окрім імперського репресивного апарату, на перепоні подібним дослідженням стояли міфологеми/ідеологеми, що часто спонукали, а почасти й досі спонукають авторів до самоцензури і відступу від об'єктивності. До таких можна віднести: *триєдине начало, колицу народів, братство слов'янських народів, дружбу народів* та ін. Дивовижна «живучість» цих штучних конструктів підтверджується на-

віть прикладами з історичної географії. Так, на четвертому десятку років незалежності в українській науковій літературі досі ретранслюються такі штучні конструкти як *Київська Русь* або *Галицько-Волинське князівство*, які не були відомі та не використовувались тогочасними мешканцями цих територій. Тобто закладена в цих назвах провінціалізація і другорядність всього українського продовжують «точити» основи національної самосвідомості нових поколінь українців.

Проблематика російсько-українського історичного протистояння є складною і багатоплановою. На цьому широкому дослідницькому полі, на нашу думку, є місце не тільки наукам гуманітарного циклу. Географічна рефлексія щодо російсько-українського конфлікту є цінною з огляду на світоглядний характер нашої науки

та її унікальні дослідницькі можливості — використання картографічного методу.

У останні роки українські географи активно долучились до вивчення цієї нової для них проблематики. Так, за ініціативою Національного комітету географів України у 2019 р. було здійснено масштабне дослідження впливу російської військової агресії на життя і професійну діяльність географів України [1]. Також було зроблено спробу оцінити вплив російської військової агресії на географічну освіту і науку в Україні [2]. Провідні українські географи також зосередили свою дослідницьку увагу на передумовах і наслідках сучасної російсько-української війни [3–4]. Протягом 2022–2023 рр. було проведено низку наукових географічних форумів, присвячених наслідкам повномасштабного російського вторгнення [5–6]. Проте, на нашу думку, в сучасному науковому дискурсі щодо російсько-української війни недостатньо представлено дослідження власне географічних чинників і наслідків цього конфлікту, хоча такі напрями, як, наприклад, військова географія, політична географія, геополітика чи геоконфліктологія мають відповідний методичний апарат для цього. У цьому контексті заслуговує на увагу доповідь Р.Р. Сливки «Географія реваншизму на початку третього тисячоліття», виголошена під час проведення наукового онлайн-форуму “GeoNight-2023” [5]. Автором зроблено оригінальну спробу вписати сучасну російсько-українську війну в світову географію реваншистських рухів.

Брак наукових публікацій і аналітичних доповідей, що охоплюють події в Україні після 24 лютого 2022 р., змусив нас звернутись до інших джерел інформації: іконографічних, кінематографічних [7–8], відеозаписи публічних лекцій [9], інтерв'ю [10–11], публікації на новинних інтернет-ресурсах тощо. Хоча такі джерела інформації зазвичай не вважаються «академічними», проте вони містять свідчення безпосередніх учасників подій, експертні оцінки, і, що є особливо цінним, ще не підпали під вплив «мудрості по шкоді». Тож в умовах цього дослідження використання інформаційних джерел, що містять інтерсуб'єктивні судження, вважаємо цілком виправданим.

Брак наукових публікацій і аналітичних доповідей, що охоплюють події в Україні після 24 лютого 2022 р., змусив нас звернутись до інших джерел інформації: іконографічних, кінематографічних [7–8], відеозаписи публічних лекцій [9], інтерв'ю [10–11], публікації на новинних інтернет-ресурсах тощо. Хоча такі джерела інформації зазвичай не вважаються «академічними», проте вони містять свідчення безпосередніх учасників подій, експертні оцінки, і, що є особливо цінним, ще не підпали під вплив «мудрості по шкоді». Тож в умовах цього дослідження використання інформаційних джерел, що містять інтерсуб'єктивні судження, вважаємо цілком виправданим.

Мета дослідження

Метою цього дослідження є просторово-часова параметризація російсько-українського кон-

флікту і визначення впливу географічних чинників на його структуру та динаміку.

Методи дослідження

Задля результативного дослідження конфліктів доцільно використовувати принципи, сформульовані на різних рівнях наукової методології, як загальнонауковому, так і конкретно-науковому. Як результат узагальнення визнаних в сучасній географічній науці методологічних підходів до дослідження територіальних систем [12], а також власних розробок автора [13], було обґрунтовано, що географічне дослідження конфліктів має ґрунтуватись на таких загальнонаукових методологічних принципах:

Принцип єдності теоретичного та емпіричного. У процесі наукового пізнання цей принцип розкриває діалектику руху нашого знання до істини і визначальну роль практики в процесі пізнання. Порушення оптимального співвідношення і логіки взаємовпливу теорії і практики в процесі конфліктологічного дослідження призводить до помітного зменшення результативності роботи, перетворенню її на імітаційну діяльність. Емпірична база дослідження є тим фундаментом, від якості якого залежить стійкість конструкції теоретичних узагальнень до випробувань, якими багата реальність. Важли-

вою проблемою геоконфліктологічних досліджень є логіка взаємозв'язку теорії і практики в процесі вивчення конфліктів.

Принцип об'єктивності вимагає врахування всіх факторів, які характеризують певний об'єкт, явище, або ж процес. З позицій науки доби модерну, головне завдання дослідника — це знайти шляхи і засоби проникнення в суть феномену, не додаючи при цьому нічого зовнішнього, суб'єктивного. Принцип об'єктивності орієнтує дослідника на розуміння певної суб'єктивності тієї інформації, з якою йому доводиться працювати, вміння оцінити ступінь такої суб'єктивності, вміння і прагнення мінімізувати будь-яку суб'єктивність, що спотворює реальність. Цей принцип вимагає від дослідника мінімізації впливів особистих і групових інтересів, ідеологічних і релігійних переконань, моральних установок та ін. суб'єктивних чинників на процес та результати дослідження. У модерній науці вважалося й досі вважається, що при вивченні конфліктів об'єкт і суб'єкт мають бути чітко розмежовані, конфлікт необхідно бачити таким, «яким він є насправді», не прикрашати ситуацію, що склалася, не вида-

вати бажане за дійсне, чи не забігати наперед, правдиво оцінювати обстановку, враховувати як позитивні, так і негативні моменти в розвитку певних подій. Було помічено, що чим вищий рівень конфлікту (міжнаціональні, міждержавні, світові), тим складніше досліднику дотримуватись вимог об'єктивності.

Зважаючи на вищевикладене, в дослідженнях, подібних до нашої наукової розвідки, питання методологічної спроможності вивчення процесів, що тривають, стає головним. «Ахіллесова п'ята» подібних вислідів у тому, що в нашому випадку йдеться не про лабораторний експеримент або ж інструментальне спостереження, а про збройний суспільний конфлікт, учасниками якого є найбільша країна Європи і світу відповідно і дослідники є безпосередніми учасниками/свідками процесу.

Проблему методологічної неспроможності модерної науки було частково вирішено в працях П. Бергера, Ф. Броделя, Ю. Габермаса, І. Гофмана, Е. Гуссерля, Н. Еліаса, А. Шютца та ін. з появою постмодерної «методології повсякденності». Найпомітніший внесок у формування методології постмодерну зробили філософи-феноменологи, екзистенціалісти, структуралісти, а дещо пізніше — історики й соціологи повсякденності. Сучасні дослідження повсякденності зосереджують свою увагу на структурі повсякденності та її складниках: константах, категоріях, дефініціях, детермінантах, фундаментальних одиницях, проте «всі праці містять спробу зафіксувати суть повсякденності, що „приховується“ від рефлексії» [14]. З часом «критика повсякдення з методологічних позицій втрачає свій сенс по мірі усвідомлення потенціалу повсякдення як однієї з центральних описових категорій філософії, соціології, культурології, антропології та історії» [15].

У постмодерній концепції історії фундаментальною стає ідея основоположного значення фіналу. Ба більше, «нарратив набуває смислу лише ретроспективно, оскільки домінуюче положення дослідника, як знавця фіналу, забезпечує йому бачення смислу, на відміну від персонажа розповіді, який лише «копирсається» у хаосі подій, не знаючи їх фіналу, а тому і не в змозі зрозуміти основного смислу подій, не кажучи вже про те, що цих смислів може бути безліч, адже нарратив — це розповідь, яка може бути інтерпретована читачем зовсім по-іншому, ніж автором (так звана «смерть автора»). Загалом постмодерн відкидає будь-які метанаративи і будь-які систе-

ми пояснення світу, замінюючи їх плюралізмом фрагментарного досвіду» [16]. Тож постмодерні методологічні підходи, де нарратив є не просто описом реальності, а значною мірою привнесеним дослідником смислу в хаос подій повсякдення, на нашу думку, можуть бути ефективно застосовані для досягнення мети цієї скромної наукової розвідки.

Принцип конкретності істини вказує на суттєві сторони і закономірності об'єктивних процесів і конкретні підходи до їх оцінювання. Цей принцип вимагає певної гносеологічної культури від дослідника, що має розглядати істинність того чи іншого судження тільки з урахуванням конкретних гносеологічних передумов. Цей принцип орієнтує дослідника на той факт, що немає і не може бути абстрактної істини, лише конкретна. Ба більше, будь-яка спроба поширити конкретну істину за межі її дійсної застосовності має характер абсурду.

Принцип розвитку полягає у формуванні наукового знання з відображенням відмінностей, кількісних і якісних змін об'єкта пізнання. Усе безперервно розвивається і змінюється не тільки від простішого до складнішого, від нижчого до вищого, але й навпаки. Цей принцип вимагає при вивченні конфліктів виявляти тенденції в їх еволюції — поступовому, тривалому, безперервному розвитку конфлікту від одних форм до інших, частіше — від простіших до складніших. Знання загальних закономірностей еволюції конфліктів допомагає глибше зрозуміти перебіг певного конфлікту і сформулювати точніший прогноз можливих варіантів його розвитку.

Таким чином, усі згадані вище принципи формують комплекс вимог здійснення гносеологічних відносин в системі «суб'єкт-об'єкт», що орієнтовані на досягнення істини, незалежно від характеру об'єкта й предмета дослідження. Водночас до найважливіших конкретно-наукових методологічних принципів географічного дослідження конфліктів ми відносимо: *хорологічний, цілісності, динамічності, саморозвитку, і хронологічний*.

Отже, вивчаючи конфлікти в територіальних системах, необхідно розглядати їх як складноорганізовані об'єкти, що складаються з ієрархічно пов'язаних підсистем і одночасно є складниками систем вищого рівня. Важливо виявити все різноманіття елементів, що входять до структури конфлікту, зв'язки між ними, а також зв'язки досліджуваного конфлікту з зовнішніми щодо нього явищами.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів

Спершу маємо наголосити, що конфлікт, який нині прийнято називати «російсько-українська війна» ми розглядаємо лише як один з етапів тривалого протистояння, що має півтисячолітню історичну тяглість і з цієї причини вже поширилось на всі сфери життя суспільства. Не заглиблюючись в систематику конфліктів, зазначимо, що російсько-український конфлікт ми характеризуємо як затяжний і багаторівневий. Перебіг цього конфлікту має як стадії явної відвертої і відкритої конфронтації, так тривалі періоди латентної прихованої боротьби (рис. 1).

Однією з головних причин виникнення цього конфлікту, на нашу думку, є безпосереднє суходільне межування ядра метрополії, Київської держави, і новоосвоєних та колонізованих земель — Залісся. Дебрянські (пізніше — брянські) ліси не могли тривалий час виконувати істотну розмежувальну роль між колишньою метрополією (з гр. «матір міст») і колоніями, що швидко зростали і, перейнявши деспотичний політичний устрій монгольських завойовників, прагнули швидкої територіальної експансії. Тобто дистанційність географічного положення залішанських колоній Русі, на наше переконання, мала детермінуючий вплив на подальше виникнення і перебіг конфлікту. Тож спробуємо розкрити особливості структури і динаміки цього конфлікту.

Об'єкт і предмет конфлікту. Загальновідомо, що осередням будь-якого конфлікту є суперечність. У ній відбивається зіткнення інтересів і цілей сторін. Боротьба, що точиться,

відображає прагнення сторін вирішити основну суперечність. Проблема конфлікту лишається нерозв'язаною до того часу, доки суперечність не вирішиться. У більшості випадків суть такої суперечності не демонстративна, тобто не є очевидною. Саме тому в науці вживають таке поняття як «предмет конфлікту». У ньому відбивається буденне сприйняття основної суперечності конфлікту. Таким чином, предмет конфлікту — це об'єктивно існуюча або ж уявна проблема, що служить основою конфлікту суперечність, через яку і заради розв'язання якої сторони вступають в протиборство.

Вертаючись до об'єкта нашого дослідження, зазначимо, що предметом історичного російсько-українського протистояння є московські претензії на «київську спадщину». Причина полягає в тому, що «для підкріплення ідеї про свою винятковість Москва мала ідентифікувати себе у традиційних категоріях останнього православного царства, але це було неможливо з оперттям виключно на внутрішній, ще досить небагатий досвід... За відсутності „свого“, точкою відліку мало стати „чуже“, але таке „чуже“, на яке можна було б перенести низку смислів „свого“, яке можна було інкорпорувати до „свого“, але дозовано, вибірково, тобто відкинувши те, що не відповідало уявленням про джерела „свого“» [17]. Таким «своім чужим» московською елітою було обрано Київську державу та її спадщину. Поняття київської спадщини розкривається через множину сфер його застосування: історію, релігію, ідеологію, культуру, етнографію, мовоз-

Рис. 1. Загальна схема затяжного поліцидентного конфлікту

навство тощо. Проте незалежно від сфери, де точиться боротьба, спільним лишається намагання з боку московської/російської сторони витіснити українську дійсність і «всадовити» власні сурогатні міфологеми/ідеологеми на реальне історичне підґрунтя київської спадщини. На штучності московських «спадкоємчих» конструктів наголошує в своїй праці американський вчений-славист Е. Кінан, де заперечує «примарне самоусвідомлення Москви як безпосередньої спадкоємиці ролі та місця давнього Києва» [18]. Зокрема дослідник зазначає: «Хіба московське оточення Івана III (1462–1505) — справжнього засновника Московської держави, його сина Василя III та онука Івана IV, перетворюючи своє незграбне князівство на помпезну імперію, справді вірило в те, що відновлює чи імітує славу Києва? Гадаю, відповідь очевидна: не вірило, а якщо й вірило, то тримало цю віру при собі» [18].

Об'єктом конфлікту є певний ресурс, на який претендує кожна з його сторін. Об'єктом конфлікту може бути матеріальна, соціальна (влада) або духовна (ідея, норма, принцип) цінність, до володіння або користування якою прагнуть протиборчі сторони. Об'єктом російсько-українського конфлікту першопочатково була територія. Це закономірно, адже Московія, а пізніше Російська імперія, були політико-територіальними утвореннями, що здійснювали свою експансію майже виключно суходільним шляхом. Винятком з цього правила може слугувати хіба що нетривале існування т. зв. Російської Америки, що була занедбана і покинута, через неспроможність суходільної імперії налагодити там хоча б якісь прийнятні умови для життя і господарювання. Проте з часом об'єкт конфлікту поширився і на населення, оскільки демографічні ресурси України стали для Московщини не менш жаданими, ніж територіальні та природні. Поглинання території України, що було каталізоване подіями 1648 р., відбувалось протягом трьох сотень років і переважно збройним шляхом у війнах з сусідами, найпотужнішими з яких були Польща і Туреччина. Як відомо, ці держави мали доволі прогресивну для свого часу внутрішню організацію: перша була виборною монархією, а друга — мала сталі меритократичні механізми управління. У протистоянні з ними Московщина, як азійська деспотія, мала лише єдину перевагу, якою активно користується і досі — це необмежені ресурси.

Таким робом, не можна претендувати на спадщину найяскравішої столиці середньовіч-

ної Східної Європи, не володіючи нею фізично. У тривалій історії московської/російської експансії всі зазіхи мають бути уречевлені й територіально dokonані. Проте приблизно з поч. XVIII ст. ситуація змінилась — об'єкт конфлікту поширився на демографічний потенціал України, а з кінця згаданого століття — на природно-ресурсний. Загалом подібна ситуація «еволюціонування» об'єкту не є унікальною і притаманною лише російсько-українському конфлікту. Це явище характерне для більшості затяжних конфліктів.

Просторові й часові межі конфлікту. Територіальні межі російсько-українського конфлікту в різні часи охоплювали майже всю територію теперішньої української держави. Понад те, в окремі часові відтинки (наприклад, 1917–1922 або 1939–1956) виходили далеко за лінію сучасного державного кордону України. Це пояснюється аксіомою: етнічні межі ніколи не збігаються з державними кордонами. Вважаємо, що такі історичні епізоди, як збройна боротьба Кубанської України, або ж бойові зіткнення на Білгородщині, з російськими арміями різного штибу можуть розглядатись як етапи російсько-українського конфлікту.

Природно постає питання про стадійність затяжного московсько-руського, або ж російсько-українського конфлікту. Як відомо, стадії ескалації й деескалації розмежовуються точками кульмінації та найбільшої деескалації. На нашу думку, в досліджуваному конфлікті ключовими точками можуть бути події таких років: 1494, 1514, 1648, 1709, 1812–1815, 1917–1922, 1991, 2022–... Дискусійним лишається питання щодо точки початку конфлікту, первинного інциденту, що запустив механізм подальшої ескалації. У літературі можна зустріти різні підходи щодо початку цього затяжного конфлікту, відповідно від XII до XVII ст. Частина вчених дотримується думки, що таким інцидентом можна вважати рік поруйнування Києва Андрієм Боголюбським — 1169. Проте ці сумні події XII ст. доцільніше віднести до т. зв. усобиць. На нашу думку, найбільш вправданим є підхід, відповідно до якого початок цього конфлікту дагується кін. XV — поч. XVI ст. з кульмінаційною точкою — 8 вересня 1514 р., коли відбулась звитяжна для русько-литовського війська Битва під Оршею. П'ятисотріччя цієї події відзначалося в Україні 2014 р. на державному рівні, що засвідчує особливе її значення для національного і державного будівництва.

Не можемо оминати увагою питання перспектив завершення теперішньої російсько-

української війни. Почнімо з того, що хоча загальноприйнятої теорії конфлікту досі не існує, проте всіма конфліктологічними течіями визнається постулат про те, що залучення сторонами конфлікту все нових ресурсів є чіткою ознакою ескалації. Тому, імовірніше, суспільні очікування «швидкої перемоги», які нещодавно так були поширені в Україні, є, на жаль, необґрунтованими. Змушені констатувати, що стадія ескалації в теперішній московсько-українській війні досі триває. Ба більше, оскільки агресором обрано тактику «війни на виснаження», то кульмінаційна точка найвищого ступеня протистояння з великою ймовірністю перетвориться на певне «плато», коли в умовах найінтенсивнішої боротьби деякий час зберігатиметься силова рівновага. Принципи наукового дослідження не дозволяють нам спокуситись на нумерологічні спекуляції, проте викладене вище припущення опосередковано підтверджується історичною хронометрією. Адже воєнний досвід людства свідчить: якщо перша фаза конфлікту триває майже вісім років (2014–2022), то наступна не може тривати вісім місяців, чи навіть півтора року. Це підтверджується, наприклад, тривалістю стадій перебігу таких воєн, як Столітня (1337–1453), Польсько-шведська війна (1600–1611), Тридцятирічна (1618–1648) і Семирічної (1756–1763) та ін. Зрозуміло, що ми маємо справу із затяжним конфліктом, і тут, як не прикро, має бути певна домірність в хронометрії етапів. Водночас універсальний характер третього закону діалектики дозволяє нам припускати виникнення ефекту «чорного лебедя», що матиме незворотній характер для однієї зі сторін конфлікту.

Учасники конфлікту. Нагадаємо, що сторони конфлікту, що претендують на зумовлюваний ними стан дійсності називають учасниками (суб'єктами) конфлікту. Російсько-український конфлікт є багаторівневим, тобто розгортається в усіх без винятку сферах життя суспільства (культурній, політичній, економічній тощо), тому часто його називають екзистенційним, адже йдеться про саме існування українського народу. Така гострота конфліктної боротьби дозволяє безпосереднім учасникам подій досить чітко здійснити ідентифікацію і вибудувати опозицію «ми» — «вони». Проте досліднику не так просто буває визначити учасників конфліктної взаємодії, особливо, коли в процесі конфлікту відбувається певна «еволюція» сторін.

Однією з особливостей затяжного російсько-українського конфлікту є поступова зміна форми його учасників. Так, в процесі конфліктної взає-

модії відбувались істотні трансформації як політико-територіальних утворень, до яких належали учасники, їхніх самоназв та навіть самоідентифікації учасників протистояння. Московія протягом останніх п'яти століть кілька разів змінювала офіційну назву і, здійснюючи перманентну територіальну експансію, територіальний склад. Ми маємо достатньо прикладів зміни самоназви держав в європейській історії (пригадаймо, наприклад, процеси утворення сучасних Іспанії, Чехії або Румунії) і це не є проблемою. Конфліктогенність ситуації було значно підвищено внаслідок здійснення державної політики, спрямованої на трансформацію самоідентифікації, а пізніше — національної самосвідомості москвитян. Тобто штучне насаджування *русскості* серед культурно-строкатого та поліетнічного місцевого населення Залісся, а також пізніша імперська політика на зближення і «перемішування» східнослов'янських народів мала неминуче призвести до конфлікту ідентичностей. До слова, відомий український провозахисник і громадський діяч Й. Зісельс саме так трактує російсько-український конфлікт [9]. Спершу конфлікт виник як московсько-руський, розвинувшись пізніше в російсько-український. Тому перші два століття конфліктної взаємодії (XVI—XVII ст.) щодо нашого об'єкта дослідження пропонується вживати назву «московсько-руський конфлікт». З часом, коли москвити отримали безпосередній доступ до Києва і його спадщини, а русь, як етнос, опинилась в повній їх владі, відбулась вимушена трансформація сторін конфлікту — одна стала титульним народом імперії, а інша — була перетворена на провінцію. Тож на поч. XVIII ст., після національної катастрофи під Полтавою, конфлікт перетворюється з міждержавного на фактично національно-визвольний. Масштаб української національної катастрофи 1709 р. можна порівняти, наприклад, з наслідками для історії чеського народу поразки в Битві на Білій горі (1620 р.) — три століття поневолення.

Окремого дослідження потребує роль литвинів (білорусів) в російсько-українському протистоянні. Також не можна випускати з уваги роль, яку відігравав в цьому конфлікті, принаймні на початках, новгородсько-псковський етнос. Адже, як не дивно, на теренах давньої Русі справді сформувалось два-три ядра майбутньої східнослов'янської етнічної консолідації, проте третім «братнім» народом мали стати не москвити, а новгородці. Як відомо, ця гілка східнослов'янського етногенезу була «зрубана під корінь» Іваном IV.

Існування московсько-російської суб'єктності характеризується альтернацією часів гострої внутрішньої нестабільності (1598–1618, 1670–1682, 1773–1775, 1825, 1905–1907, 1917–1923, 1988–1993 рр.) і тривалими періодами реставрації деспотії/тоталітарних режимів. Нині ми є свідками саме такого періоду, коли авторитарний режим стрімко кристалізується в тоталітарний, після чого, з огляду на попередню динаміку цього процесу, має настати черговий «смутний час».

В українських і світових наукових колах нині розгортається полеміка щодо природи нинішнього російського режиму і його назви. Можна почути різні варіанти: *російський фашизм, рашизм, путінізм, нацизм*. Оригінальний, на нашу думку, погляд на цю проблему має знаний український філософ В. Кебуладзе [10]. Дослідник вважає, що ми маємо справу з *інклюзивним нацизмом*. На відміну від німецького *ексклюзивного нацизму*, який чітко розмежував людство на раси і народи, що можуть продовжувати творити історію, і ті, що мають бути знищені, російський *інклюзивний нацизм* не переймається питаннями довжини кінцівок і формою носа, він спрямований на знищення національної ідентичності, мови й національної пам'яті. Тобто його людиноненависницька суть виражено в констатції: «Ми припинимо вбивати вас, якщо ви забудете, хто ви, і визнаєте себе *русскімі*». Вони готові навіть залишити вам якісь ознаки регіональності і провінційності, як то шаровари, пісні і танці, але не може бути й мови про історичну, а тим паче державну окремішність [10]. Стає очевидним, що інклюзивність російського нацизму має навіть надрасовий характер, адже вчораші з діда-прадіда якути, буряти, тувинці та ін. представники великої монголоїдної раси з легкістю можуть перетворитись на *русскіх*, забувши власне ім'я. Природа таких дивних метаморфоз пояснюється, на нашу думку, тим, що, не зважаючи на порівняно тривалу історію російської державності, там досі не сформувалась політична нація, тому інкорпорація до кола «своїх» відбувається вже сімсот років, так би мовити, за інерцією — спочатку *русскімі* стали меря, весь і мурома, а з часом справа дійшла до калмиків та долганів.

Щодо сучасної російської суб'єктності в конфлікті, на нашу думку, найкраще висловився К. Шльогель: «Анексія Криму у березні 2014 та подальша агресія проти України вказують на динаміку, в якій втеча у військові дії, ... та втеча у багаж ідей та форм, як радянської, так і імперської Росії, йдуть пліч-о-пліч — і зрештою об'єд-

нуються у щось нове, до чого неросійський світ ще не був готовим» [19].

Відомий німецький феноменолог Б. Вальденфельс вважає, що «відповідь на загрози з боку Чужого, відповідь не лише збройна, а й інтелектуальна має бути ризикованою, вільною, ненормативною через те, що Чужий не просто продукує власні наративи, він чинить опір наявним, які намагаються його подолати» [20]. Мислитель підкреслює, що фраза російського диктатора: «Українці історично належать нам», — відсилає до непохитної позиції, в якій грандіозне „Я“ зливається із зарозумілим „Ми“ і за якої майже абсурдно говориться про геноцид російського народу на сході України та про захист, який буде нав'язано. Як би це виглядало, якби ми, німці, продовжували твердити, що „Калінінград — він же Кьонігсберг“ або „Вроцлав — він же Бреслау, історично належать нам“? Якби весь світ використовував історію як ідеологічне сховище?» [21].

Завершуючи свою коротку наукову розвідку, нагадаємо, що конфлікт в процесі свого розвитку проходить всі стадії у строгій послідовності (рис. 1). Їхня тривалість може бути різною, проте історичний досвід засвідчує, що ніколи не відбувається «перескакування» з однієї стадії на іншу з порушенням їхньої послідовності. Маємо зазначити, що конфлікт не завжди вирішується демонстративно (пригадаймо Карибську кризу). При вирішенні конфлікту відбувається припинення конфронтаційних дій сторін. Тож якщо суб'єкти задекларували вирішення конфлікту, але не виходять із конфліктної взаємодії, а повертаються до латентної стадії, то це свідчить про невирішеність конфлікту. Російська історія територіальних завоювань має масу таких прикладів.

На цей момент, виходячи з наявних даних, ми припускаємо, що кінцевому етапі розвитку конфлікту (т. зв. темпоральної вершини ігрового древа конфлікту) ми можемо отримати лише два варіанти розвитку подій:

1) Вирішення конфлікту. Це такий варіант завершення конфлікту, з яким погоджуються (нехай навіть вимушено) його суб'єкти. У випадку, коли один із суб'єктів конфлікту не погоджується з результатами вирішення і планує реванш, конфлікт вважається не вирішеним, а припиненим.

2) Припинення конфлікту. Може розглядатися: як завершення (наприклад, у випадку знищення одного з суб'єктів конфлікту), або ж як тимчасове (тривале) перемир'я (для збору інформації і сил та засобів подальшої боротьби

суб'єктами конфлікту). У цьому випадку ми отираємо «заморожений» конфлікт.

У будь-якому випадку, як зазначив один з великих мислителів сучасності, Ф. Фукуяма: «Україна є важливою для решти світу. Якщо їй не вдасться модернізуватись і вона повернеться

на довокаросійську орбіту, це стане бентежним сигналом решті Євразії і повідомленням деяким країнам про те, що вони перебувають в полоні петель своїх історій, тож їм ніколи не вдасться приєднатися до Європи в ролі цілковито сучасних держав» [22].

Висновки

Це коротке геоконфліктологічне дослідження зтяжного і багаторівневого російсько-українського конфлікту дозволило окреслити його просторово-часові межі та зробити перші спроби параметризації цього конфлікту. Застосування «методології повсякденності» дозволяє частково подолати проблему суб'єктивності при дослідженні суспільних процесів, що тривають, і свідком/учасником яких є автор дослідження. На нашу думку, основними результатами цієї наукової розвідки в царині геоконфліктології можна вважати:

1. Визначено об'єкт і предмет конфлікту. Предметом історичного російсько-українського протистояння визначено категорію «київської спадщини», що є полісемантичним родовим поняттям і розкривається через множину сфер його застосування: історію, релігію, ідеологію, культуру, етнографію, мовознавство та ін. Проте незалежно від сфери, де точиться боротьба, спільним лишається намагання з боку московської/російської сторони витіснити українську дійсність і «всадовити» власні сурогатні міфологеми/ідеологеми на реальне історичне підґрунтя київської спадщини.

Об'єктом російсько-українського конфлікту першопочатково була територія, адже не можна претендувати на спадщину найяскравішої столиці середньовічної Східної Європи, не володіючи нею фізично. У тривалій історії московської/російської експансії всі зазіхи мають бути уречевлені і територіально dokonані. Проте приблизно з поч. XVIII ст. ситуація змінилась — об'єкт конфлікту поширився на демографічний потенціал України, а з кінця згаданого століття — на природно-ресурсний. Загалом подібна ситуація «еволюціонування» об'єкту не є унікальною і притаманною лише російсько-українському конфлікту. Це явище характерне для більшості зтяжних конфліктів.

2. Окреслено просторові й часові межі російсько-українського конфлікту. З'ясовано, що територіальні межі російсько-українського конфлікту в різні часи охоплювали майже всю територію теперішньої української держави, а в

окремі часові відтинки (наприклад, 1917–1922) виходили далеко за сучасну лінію державного кордону. Це пояснюється аксіомою: етнічні межі ніколи не збігаються з державними кордонами. Вважаємо, що такі історичні епізоди як збройна боротьба Кубанської України з російськими арміями різного штибу можуть розглядатись як етапи російсько-українського конфлікту.

З'ясовано, що питання часових меж російсько-українського конфлікту лишається в значній мірі дискусійним. Так, установити час «первинного інциденту» вже не є можливим. У літературі можна зустріти різні підходи щодо початку цього зтяжного конфлікту, відповідно від XII до XVII ст. На нашу думку, найбільш виправданим є підхід, відповідно до якого початок цього конфлікту датується кін. XV — поч. XVI ст. з кульмінаційною точкою — 8 вересня 1514 р., коли відбулась звитяжна для русько-литовського війська Битва під Оршею. П'ятисотріччя цієї події відзначалося в Україні 2014 р. на державному рівні, що засвідчує особливе її значення для національного і державного будівництва.

3. Простежено еволюцію морфології учасників російсько-українського конфлікту, а також визначено можливі точки максимальної ескалації та деескалації. Однією з особливостей російсько-українського конфлікту є поступова зміна форми його учасників. Так, в процесі конфліктної взаємодії відбувались істотні трансформації як політико-територіальних утворень, до яких належали учасники, так і самоназв та навіть самоідентифікації учасників протистояння. Саме тому щодо конфліктної взаємодії в перші два століття (XVI—XVII ст.) для нашого об'єкта дослідження пропонується вживати назву «московсько-руський конфлікт». З часом, коли московити отримали безпосередній доступ до Києва і його спадщини, а русь як етнос опинилась в повній їх владі, відбулась вимушена трансформація сторін конфлікту — одна сторона стала титульним народом імперії, а інша — була перетворена на провінцію. Тож на поч. XVIII ст., після національної катастрофи під Полтавою,

конфлікт перетворюється з міждержавного на фактично національно-визвольний.

Ключовими точками російсько-українського конфлікту, що розмежовують етапи ескалації та деескалації пропонуємо вважати такі роки: 1494, 1514, 1494, 1514, 1648, 1709, 1812–1815, 1917–1922, 1991, 2022–... Проте побудова конкретизованої схеми російсько-українського конфлікту — це завдання майбутніх наукових досліджень з цієї тематики.

4. Дано аналіз впливу на російсько-український конфлікт окремих географічних чинників. Зокрема розкрито вплив географічного положення сторін конфлікту на його перебіг. Однією з головних причин виникнення цього конфлікту, на нашу думку, є безпосереднє суходільне межування ядра метрополії, Київської держави, і новоосвоєних та колонізованих земель — Залісся. Дебрянські (пізніше — брянські) ліси не могли тривалий час виконувати істотну розмежувальну роль між колишньою метрополією (з грец. «матір міст») і колоніями, що швидко

зростали і, перейнявши деспотичний політичний устрій монгольських завойовників, прагнули швидкої територіальної експансії. Тобто дистанційність географічного положення залішанських колоній Русі, на наше переконання, мала детермінуючий вплив на подальше виникнення і перебіг конфлікту.

З іншого боку, оскільки Русь, а пізніше Україна, завжди були і лишаються країною-фронтиром для європейського цивілізаційного простору. Якщо простежити історію появи на нашій землі чужинців-завойовників та інших «асвабдітелів», що прийшли зі сходу, то формується чітке переконання, що Україна — це щит Європи. Справді, вже понад півтори тисячі років все нові й нові хвилі кочовиків і всіляких зайд, породжених глибинами Азії, розбиваються об кручі Дніпра, а Київ продовжує жити й розвиватись. Тож потенціал географічного положення нашої держави вселяє певний оптимізм щодо завершення війни зокрема й вирішення російсько-українського конфлікту загалом.

References [Література]

1. Brunn, S. D., Dronova, O., Rudenko, L., & Leiberiuk O. (2020). *The influence of the Russian aggression on the state of development of geography in Ukraine*. Ukr. Geogr. Zh., 2, 3–12. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.16407/ugz2020.02.003> [Бранн С. Д., Дронова О. Л., Руденко Л. Г., Лейберюк О. М. Вплив російської агресії на стан розвитку географії в Україні. Укр. геогр. журн. 2022. № 2. С. 53–64. DOI: <https://doi.org/10.16407/ugz2020.02.003>].
2. Rudenko, L. H., Zaiachuk, M. D., Lisovskyi, S. A., Maruniak, Eu. O., Munich, N. V., Peresadko, V. A., & Ponomarenko, O. M. (2022). *Russia's Military Aggression in Ukraine and Its Consequences for Geographic Education and Science*. Ukr. Geogr. Zh., 4, 4–12. [In English]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.04.004>
3. Lisovskyi, S. A. (2022). *Ukraine as a Donor of the Economic Development of russia and the ussr*. Ukr. Geogr. Zh., 2, 53–64. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053> [Лісовський С. А. Україна як донор економічного розвитку росії та сср. Укр. геогр. журн. 2022. № 2. С. 53–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.053>]
4. Maruniak, Eu. O., Palekha, Y. M., & Kryshtop, T. V. (2022). *Planning of Spatial Development in Times of War and Reconstruction: a Vision for Ukraine*. Ukr. Geogr. Zh., 4, 13–22. [In English]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.04.013>
5. Scientific online forum “Geography for Society: wartime and beyond” (2023). [In Ukrainian]. URL: <https://igu.org.ua/news/363> [Науковий онлайн-форум “Geography for Society: wartime and beyond” (2023). URL: <https://igu.org.ua/news/363>].
6. Malchykova D. S., Pylypenko I. O., & Simchenko S. V. (2023). *Results of the International scientific and practical conference “Ukrainian geography in the challenges of war” and the round table round table “The Kakhov reservoir disaster: “flooded” lives, the “new” south of Ukraine and the global challenges of “the day after tomorrow”*. Scientific Bulletin of Kherson State University. Geographical sciences series., 18, 7–9. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2023-18-1> [Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Сімченко С. В. (2023). *Результати проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Українська географія у викликах війни» та круглого столу «Катастрофа Каховського водосховища: “затоплені” життя, “новий” південь України і глобальні виклики «післязавтра»*. Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія Географічні науки. № 18. С. 7–9. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2023-18-1>].
7. Перший. (2023, May 17). *Анатомія рашизму*. Документальний цикл «Остання війна». Епізод 1. [Video]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1vgFKFBilQA>
8. Перший. (2023, September 24). *«Какая разница»*. Документальний цикл «Остання війна». Епізод 2, ч. 1. [Video]. You Tube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aTaWqz5nLTU>

9. Йосиф Зісельс. (2023, September 10). *Війна та ідентичність*. [Video]. You Tube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mDYnKU7g7o&t=23s>
10. ISLND TV. (2022, October 20). *КЕБУЛАДЗЕ: вороги майбутнього, російський нацизм, страх німців, штучний Пушкін, хиби Габермаса* [Video]. You Tube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8JNFbsn-Ueo&t=5954s>
11. Sydorenko, S. (2023, September 11). "Putin, like Stalin, Commits Genocide by Defining Who Gets Food and Who Doesn't." An interview with Timothy Snyder. *European Pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/interview/2023/09/11/7169138/>
12. Topchiiev O. H., Malchykova D. S., Pylypenko I. O., Yavorska V. V. (2020). *Methodological principles of geography*. Kherson, 366 p. [In Ukrainian].
[Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. *Методологічні засади географії*. Херсон, 2020. 366 с.]
13. Mozghovyi, A. (2019). *Conflicts in the cities of Ukraine*. Kyiv: Naukova Dumka. 290 p. [In Ukrainian].
[Мозговий А. А. (2019). *Конфлікти в містах України*. К.: Наукова думка. 290 с.]
14. Sklyarenko, E. (2013). *Structuring everyday life: an attempt methodological explications*. *Social technologies: current problems of theory and practice*. 59–60. P. 59–65. [In Ukrainian].
[Склярєнко К. О. *Структурування повсякденності: спроба методологічної експлікації*. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. № 59–60. С. 59–65.]
15. Makhonin, O. (2023). *The genesis of the philosophical and anthropological discourse on the problem of everyday life*. *Siverianskyi litopys — Siverian chronicle*, 2, 124–131. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.230214> .
[Махонін, О. *Генеза філософсько-антропологічного дискурсу проблеми повсякдення*. Сіверянський літопис. 2023. № 2. С. 124–131.]
16. Mozghova, N. (2020). *Review of Ihor Nemchynov's monograph "Malinin: reconstruction of the "lost biography" of Kyiv professor"*. Vinnytsia, 2019. Идеи. Філософсько списание (спеціально научно издание). 15–16. 125–127.
17. Nemchynov I. (2009). Structures of "own" and "alien" in Russian identity: research on the philosophy of history in Russia of the 18th–19th centuries. Vinnytsia: O. Vlasyuk, 120 p. [In Ukrainian].
[Немчинов І. Г. (2009). *Структури «свого» та «чужого» у російській ідентичності: дослідження з філософії історії в Росії XVIII—XIX століть*. Вінниця: О. Власюк. 120 с.]
18. Keenan E. (2001). *Russian historical myths: a collection of articles*. Kyiv: Krytyka. 282 p. [In Ukrainian].
[Кінан Е. (2001). *Російські історичні міфи* : зб. статей. В. Шовкун (пер.). К.: Критика. 282 с.]
19. Schlögel, K. (2018). *Archeology of communism, or Russia in the 20th century*. Reconstruction of the painting. Kyiv. 120 p. [In Ukrainian].
[Шльогель К. (2018). *Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті*. Реконструкція картини. Пер. з нім. Іванни Витрикуш. К.: Дух і літера. 120 с.]
20. Waldenfels, B. (2004). *The Topography of the Stranger: Studies in the Phenomenology of the Stranger*. Modern humanitarian library series. Kyiv: PPS. 206 p. [In Ukrainian].
[Вальденфельс Б. (2004). *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*. Серія «Сучасна гуманітарна бібліотека». Київ: ППС. 206 с.]
21. Kovalenko, Yu. (2022). *Bernhard Waldenfels. Nostra res agitur*. Kontur. [In Ukrainian]. URL: <https://kontur.media/waldenfels/>
[Коваленко Ю. (2022). *Бернгард Вальденфельс. Nostra res agitur*. Передм. В. Мірошниченка. Контур. URL: <https://kontur.media/waldenfels/>]
22. Fukuyama F. (2019). Preface to the Ukrainian edition. *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. Kyiv: Nash Format. 9–11. [In Ukrainian].
[Фукуяма Ф. (2019). Передм. до укр. видання. Політичний порядок і політичний занепад: Від промислової революції до глобалізації демократії. Пер. з англ. Т. Цимбал і Р. Корнута. К.: Наш формат. С. 9–11.]

Стаття надійшла до редакції 03.06.2023

Для цитування [For citation]

Мозговий А. А. *Геоконфліктологічний підхід у дослідженні російсько-української війни*. Укр. геогр. журн. 2023. № 3. С. 12–22. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.012>

Mozghovyi, A. A. (2023). *Geoconflictological Approach in Research of Russian-Rkrainian War*. In: *Ukr. Geogr. Ž.* No. 3. 12–22. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.012>